

Галянтич М. К.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
головний науковий співробітник відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-0346-5308

ЗАКОНОДАВЧЕ ПІДґРУНТЯ ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ: СОЦІОЛОГО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

THE LEGISLATIVE BASIS OF THE INSTITUTION OF RECOGNITION OF ASSETS AS UNFOUNDED AND THEIR RECOVERY INTO STATE REVENUE: SOCIOLOGICAL AND LEGAL ANALYSIS

Корупція є суспільним злом, яке ослаблює державне і муніципальне управління, деформує судову і правоохоронну системи, підриває суспільну довіру до держави як такої. Не дивлячись на те, що держава і намагається протидіяти корупції за рахунок прийняття різнонаправлених програм по боротьбі та протидії корупції, законодавчих актів, підвищенням заробітних плат державних службовців, в тому числі і осіб, уповноважених на виконання функцій держави чи органів місцевого самоврядування, але подолати високий рівень корупції на сьогодні не вдається. Автор розкриває причини корупційних проявів, звертає увагу на низький рівень правосвідомості суддів та недостатній професійно-правосвідомісний рівень спеціалізованих служб, покликаних саме на боротьбу з корупцією та її проявами.

Стаття містить дослідження процесу формування національної законодавчої бази, як підґрунтя до введення в правову систему України процесуального інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

В статті наводиться великий об'єм статистичної інформації, яка дає можливість усвідомити рівень як самої корупції в державі, так і рівень довіри населення до державних та правоохоронних органів. При цьому автор порівнює рівень довіри населення в європейських країнах до їх державних та правоохоронних органів.

В роботі зазначається, що інститут цивільної конфіскації є найбільш ефективним способом боротьби з корупцією, оскільки він підриває економічні основи корупції. Механізм розгляду цивільних справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення на користь держави урегульовано Цивільним процесуальним кодексом України з закріпленням даної категорії справ за Вищим антикорупційним судом, який на сьогодні і формує судову практику у сфері визнання необґрунтованими активів та їх стягнення на користь держави.

В роботі звертається увага на наукові дискусії щодо того, чи є цивільна конфіскація покаранням, чи все ж таки це засіб боротьби з корупцією, який визнано у всьому світі.

Ключові слова: цивільне судочинство, необґрунтовані активи, цивільна конфіскація, докази, доказування, корупційне правопорушення, корупція, особа, уповноважена на виконання функцій держави, посадова особа органу місцевого самоврядування, судова практика, професійна правосвідомість.

Corruption is a social evil that weakens state and municipal administration, deforms the judicial and law enforcement systems, and undermines public trust in the state as such. Despite the fact that the state is trying to counteract corruption by adopting various programs to combat and counteract corruption, legislative acts, and increasing the salaries of civil servants, including persons authorized to perform state or local government functions, it is still not possible to overcome the high level of corruption. The author reveals the causes of corruption manifestations, draws attention to the low level of legal awareness of judges and the insufficient professional and legal awareness level of specialized services designed specifically to combat corruption and its manifestations.

The article contains a study of the process of forming a national legislative framework as a basis for introducing into the legal system of Ukraine a procedural institute of recognizing assets as unfounded and their recovery into state income.

The article provides a large amount of statistical information, which makes it possible to understand the level of both corruption in the state itself and the level of public trust in state and law enforcement agencies. At the same time, the author compares the level of public trust in European countries in their state and law enforcement agencies.

The paper notes that the institution of civil confiscation is the most effective way to combat corruption, since it undermines the economic foundations of corruption. The mechanism for considering civil cases on the recognition of assets as unfounded and their recovery in favor of the state is regulated by the Civil Procedure Code of Ukraine with the assignment of this category of cases to the Supreme Anti-Corruption Court, which today forms judicial practice in the field of recognition of assets as unfounded and their recovery in favor of the state.

The paper draws attention to scientific discussions on whether civil confiscation is a punishment or is it still a means of combating corruption that is recognized throughout the world.

Key words: *civil proceedings, unfounded assets, civil confiscation, evidence, proving, corruption offense, corruption, person authorized to perform state functions, official of a local government body, case law, professional legal awareness.*

Одним із найскладніших, а відтак і найдискусійніших питань у боротьбі та протидії корупції у сфері державного та муніципального управління в сучасних умовах розвитку суспільних відносин є інститут цивільної конфіскації. Його важливість та актуальність в умовах сьогодення лише зростає, оскільки механізм його застосування підриває економічну основу корупції, зменшуючи при цьому витрати на процес доказування, усуваючи необхідність доведення факту корупційних діянь та вини особи за допомогою цілого ряду доказів, які для цього слід зібрати у кримінальному провадженні. Процес цивільної конфіскації стосується виключно перевірки того чи набуті певні активи особою в межах наявних у неї законних доходів, чи вартість таких активів не перевищує дохід такої особи, встановлений Верховною Радою України прожитковий мінімум у 500 разів.

В Україні тотожним інституту цивільної конфіскації за своєю суттю є процесуальний інститут цивільного судочинства – визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, який у свою чергу можна кваліфікувати як правовий антипод такого негативного соціально-економічного явища як незаконне збагачення, яке найчастіше має форму латентного корупційного діяння.

Низький рівень довіри населення до державних, муніципальних, судових та правоохоронних інститутів свідчить про наявність недопрацювань та упущень у боротьбі з корупцією. Різноманітність наукових дискусій відносно, завдань, функцій та правової природи цивільної конфіскації, а також складні трансформаційні процеси формування її законодавчого підґрунтя, вказують на те, що дане питання потребує комплексних наукових досліджень, особливо у сфері визнання необґрунтованими активів та їх стягнення на користь держави, як найбільш ефективного економічного засобу боротьби з корупційними проявами в нашій державі.

Питання визнання необґрунтовано набутих активів та їх стягнення на користь держави були предметом дослідження переважно на рівні наукових статей, М. Кінаш (2015), О. Гавриленко (2016), М. Хавронюка (2017), Н. Навальневої (2018), А. Боровик (2019), В. Мамницького (2019), О. Колотило (2019), М. Ясинок (2020),

Ю. Довгаль (2020), Т. Хутор (2021), А. Біцюка (2021), І. Нуруллаєва (2022), Я. Вороніжського (2022), В. Кройтора (2023), Р. Раїмова (2023), Н. Білянської (2024), К. Мирось (2024), О. Ковальчука (2024), Г. Чурпіти (2024), О. Угриновської (2024). Отже, дана проблематика є актуальною і потребує більш широких і фундаментальних наукових досліджень.

Метою дослідження є вивчення соціолого-правових передумов інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення на користь держави на основі аналізу матеріального та процесуального законодавства, яке спрямоване на боротьбу та протидію корупції за рахунок економічних чинників.

Корупція завжди являє собою одне із найбільш завуальованих злочинних діянь, оскільки вона зароджується в тиші як великих, так і малих кабінетів публічної влади, яка при всій своїй публічності осіб, уповноважених на виконання функцій держави, або місцевого самоврядування, утаємничує питання корупційних схем, уникаючи в такий спосіб своєї публічності. Історичний парадокс полягає в тому, що саме публічна влада завжди намагалася боротися з корупцією, яку ж сама і породжувала, привносячи її в суспільні відносини. Корупція історично стала невід'ємною частиною державного та муніципального управління, супроводжуючи його із однієї суспільної формації в іншу, при цьому видозмінюючись, удосконалюючись та розширяючи сфери своєї присутності.

В чому ж полягає соціологічний феномен такої корупційної спритності з одного боку, та її привабливості – з іншого? На перший погляд здається, що вся проблема полягає в тому, що всі державні активи, державні дозволи і контролюючі сфери держава передає в управління тій чи іншій службовій особі, уповноваженій на виконання функцій державного управління чи посадовій особі місцевого самоврядування, сплачуючи за це недостатньо високу заробітну плату.

Здається, що державі потрібно лише підняти рівень заробітної плати державним службовцям та посадовим особам органів місцевого самоврядування і корупція зникне сама по собі, оскільки високий рівень заробітної плати, премій, виплат за вислугу років та інші преференції збалансують інтереси влади і її чиновників. Така

теорія збалансованості інтересів мала місце в Україні на початку двохтисячних років ХХ століття, в тому числі і в судовій системі, яка, як незалежна гілка державної влади, покликана до своєчасного і справедливого розгляду судових справ, в тому числі і корупційного спрямування.

Так, у 2000 році голова Ради суддів України М. Д. Дрига на IV з'їзді суддів піклувався про надання державою безоплатного житла для суддів [1, с. 9]. Рішенням цього ж з'їзду було запропоновано Верховній Раді України розробити проект закону про оплату праці суддів [1, с. 19].

В подальшому, рішенням Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсій та щомісячного довічного грошового утримання) було по суті урегульовано матеріальне і соціальне забезпечення суддів [2, с. 6].

Скаржились судді і на низький рівень фінансового забезпечення в роботі судів. В цій частині в 2009 році В.В. Кривенко, тогочасний голова Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, зазначав: «До тих пір, поки буде 15% фінансування судів, до тих пір буде корупція і буде суддя, який не має совісті...» [3, с. 8].

Йдучи назустріч суддям, держава значно підвищила їм суддівську винагороду, по суті до рівня європейського. З урахуванням даних обставин, суттєво зросло і довічне грошове утримання суддів (так звана «пенсія»), яке сьогодні складає у співвідношенні до долара США 1,5 тис. доларів і вище. Судова система отримала достатнє своє фінансування, і в той же час практика показує, що судді все одно отримують «побічно» свого заробітку кошти у вигляді «новорічних засівань», які потім «закатують у банки і ховають у землю», а є й такі, які викидають валюту у квартиру при їх обшуку та затриманні.

Станом на 2024 рік Україна посідала 104 місце з поміж 180 країн щодо індексу сприйняття корупції [4, с. 9]. В той же час, за соціологічним опитуванням Центру Разумкова, рівень довіри населення до САП (Спеціалізованої антикорупційної прокуратури) станом на вересень 2024 року складав 19%, до Національного антикорупційного бюро – 22%, до ДБР (Державного бюро розслідувань) – 24%, БЕП (Бюро економічної безпеки) – 22%, НАЗК (Національне агентство з питань запобігання корупції) – 19%, судової системи – 16% [5, с. 30].

Такий рівень суспільної довіри є занадто низьким і не сприяє ані розбудові громадянського суспільства, ані його ефективній взаємодії з державними інституціями. Та він і не може бути високим, оскільки з 2015 року на початок 2025 року при високому рівні корупції в Україні за корупційні правопорушення було засуджено лише 10561 особу, при цьому 7434 особи, або 70,4% відбулися штрафом, а 2125 осіб (20,1%) – взагалі були звільнені від покарання з випробу-

ванням. Лише 848 корупціонерів отримали за останні 10 років реальне покарання у вигляді позбавлення, або обмеження волі, а 88 осіб, з них – у вигляді арешту [6, с. 23]. У 2023 році загальними судами за корупційними статтями Кримінального кодексу України було засуджено 1578 осіб. З них 212 робітників; 52 державні службовці; 0 – суддів; 1 – прокурор; інших службовців – 100 осіб; 95 – військовослужбовців; 26 – лікарів та вчителів; 44 – підприємця; 19 – працівників господарських товариств; 4 – студенти; 76 – пенсіонерів; 830 – безробітних. Із 52 державних службовців 22 із них було засуджено за зловживання впливом; 5 – за пропозиції неправомірної вигоди і не було жодного засудженого державного службовця, уповноваженого на виконання функцій держави, за усіма іншими корупційними статтями, в тому числі і за привласнення майна, його розтрату або заволодінні шляхом зловживання службовим становищем, нецільове використання бюджетних коштів тощо [6, с. 23].

Отже, корупція не залежить від рівня заробітної плати державних службовців, уповноважених на виконання функцій держави, чи убранства їх кабінетів. Корупція має місце там і тоді, де існує безпринципність відносно виконання покладених обов'язків та безконтрольність за роботою чиновників. В цій частині А. Геращенко заявляє, що корупція має місце там, де існує безлад в управлінні [7, с. 6]. Але щоб підправити такий «безлад» потрібні кваліфіковані кадри. Так, з січня 2016 року по травень 2024 року за даними НАБУ було повідомлено про підозру 63-м народним депутатам; 46-м керівникам центральних органів виконавчої влади, в тому числі міністрам та їх заступникам, 86-м суддям. В той же час, практика показує, що частину підозр, які складають детективи НАБУ, останні підтвердити в суді не можуть [8, с. 15]. Саме з цих підстав сьогодні прокуратура широко застосовує «формат угод з підсудними у вигляді визнання винуватості» [9, с. 22], що дає можливість уникнути судового слідства, а відтак – і дослідження зібраних доказів винуватості щодо тих чи інших корупційних схем, які так і залишаються по суті утаємниченими.

Така боротьба з корупцією за дослідженням Агенції InfoSapiens «Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність» не має реальних результатів і якщо в 2022 році рівень зростання корупції відзначало 46,3 % резидентів, то в 2023 році їх рівень зріс до 61,2% [9, с. 21]. Отже, корупція в Україні зміцніла та набула системного характеру, підміняючи собою структуру державного управління, де жодні закони ні на що не можуть вплинути [10, с. 20].

В той же час, Україну не можна звинуватити у відсутності належної нормативно-правової бази, яка стала б підґрунтям до боротьби із вказаним ганебним та деструктивним явищем. Пра-

вотворчу роботу в цьому напрямку було розпочато ще до прийняття Основного Закону нашої держави і з тих пір вона не зупиняється.

Зокрема, 5 жовтня 1995 року було прийнято Закон «Про боротьбу з корупцією» [11]. 7 квітня 2011 року попередній Закон було скасовано і прийнято новий Закон «Про засади запобігання і протидії корупції» [12]. 14 жовтня 2014 року даний Закон було скасовано і прийнято новий Закон «Про запобігання корупції» [13]. Вказані нормативні акти закладали підвалини цивільної конфіскації, але не регламентували її механізм, як не містили і його процесуально-правової концепції.

31 жовтня 2019 року було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування і покарання за набуття таких активів», яким вносились відповідні зміни в Цивільний процесуальний кодекс України, в результаті чого інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави з'явився у тому вигляді, в якому він існує дотепер [14]. Слід зауважити, що механізм цивільної конфіскації мав своє закріплення в Цивільному процесуальному кодексі України (ст. 233-233³) ще з 04.03.2015 року (після оновленої редакції ЦПК України в 2017 р. – це ст. 290-292 ЦПК України) [15], однак його практичне застосування в цивільному судочинстві майже не проводилось.

Рішення Кабінету Міністрів в 4 березня 2023 р. було ухвалено Державну антикорупційну програму на 2023-2025 р. з виконання Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки. І це при тому, що існує цілий ряд міжнародних конвенцій, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН, зокрема: «Заходи проти корупції, яка практикується транснаціональними й іншими корпораціями, їх посередниками до цього сторонами» від 15 грудня 1975 р. [16]. У 1990 році восьмий конгрес ООН прийняв Резолюцію «Практичні заходи боротьби з корупцією» [17]. В 1996 р. резолюцією ООН було прийнято Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб. В 2003 р. Генасамблея ООН прийняла Конвенцію «Проти корупції», а з 1 січня 2006 р. Україна підписала і ратифікувала Цивільну Конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією.

Не дивлячись на наявність як національного, так і міжнародного законодавства у сфері боротьби з корупцією вказаний процес, нажаль, і сьогодні гальмується. Заради справедливості слід сказати, що корупція є проблемою не лише для України. Соціологічні дослідження в Європі показують, що і на території ЄС у 2024 році 68 % населення (тобто 7 із 10 опитаних) зазначали, що корупція в їх країнах безумовно має місце, а в таких країнах як Португалія, Хорватія, Греція, Словенія, Мальта, Кіпр, Угорщина, Іспанія, Бол-

гарія про наявність корупції зазначило понад 90% населення [18, с.18].

Як бачимо, ні наявність високих заробітних плат, ні оздоблення кабінетів, ні наявність як національного, так і міжнародного законодавства не є панацеєю у боротьбі з корупцією. Все це, безумовно, носить допоміжний характер, оскільки корупція – це зустрічний рух інтересів як внутрішнього, так і зовнішнього спрямування. Внутрішніми чинниками для поштовху до неї є наявність суспільно-державної власності, різного роду дозволів, в тому числі і щодо її оренди, купівлі-продажу державного і комунального майна тощо. Саме цими активами управляють як державні службовці, так і посадові особи органів місцевого самоврядування, інтерес яких часто виходить за межі їх функцій, ґрунтуючись на їх особистому інтересі – «заробітку», який вони отримують за «продаж» інтересів держави. Зовнішнім чинником є наявність заінтересованих осіб, які готові платити за потрібні для них рішення, переслідуючи у такий спосіб свій економічний, політичний, соціальний або правовий інтерес.

Якщо ж внутрішній інтерес чиновників щодо продажу свого рішення співпадає із зовнішнім інтересом щодо «купівлі» такого рішення, то з'єднуючим їх чинником, як правило, стають кошти, які утаємничено передаються від «покупця» – «продавцю». Така схема корупційних дій не є новою. В той же час, вона дає можливість поступово (від одного, до іншого продажу інтересів держави), державним службовцям та посадовим особам формувати свої необґрунтовано набуті активи у вигляді фінансових ресурсів. Таку практику «роботи» Т. Крупи та інших подібних їй осіб ми спостерігаємо під час обшуку їх помешкань, банківських скриньок, кабінетів тощо.

На сьогоднішньому етапі накопичення необґрунтовано набутих активів, які набуто корупційним шляхом за рахунок «відкатів», отримання неправомірної вигоди, викрадення фінансових ресурсів за рахунок їх привласнення, але не викритого вчасно правоохоронною системою, залишаються утаємниченими. В той же час, мета злочинного накопичення фінансових активів полягає в тому, щоб створити їх власнику та членам його сім'ї можливості для «феєричного життя». Таким чином, корупція переходить в іншу свою стадію, яка полягає в узаконенні її наслідків. Практика показує, що чиновники з цих підстав в той чи інший спосіб намагаються узаконити «свої» фінансові активи за рахунок купівлі дорогіших прикрас, годинників, витрат на дорогіше відпочинок та відпочинок своєї сім'ї, купівлі коштовних автомобілів, елітної нерухомості як за кордоном так і в межах України, скуповуючи земельні ділянки, паркомісця, квартири, автомобілі, оформляючи право власності на все це нерухоме та рухоме майно

на своїх близьких, родичів, знайомих чи друзів. Такий спосіб узаконення злочинно набутих фінансових активів за рахунок їх переформатування в інші майнові активи сьогодні є найпоширенішим явищем.

Саме з цих підстав в Україні на сьогодні діє і розвивається інститут цивільної конфіскації, процесуально-правовий алгоритм якого закріплено в ст. 290-292 ЦПК України. Завдання даного інституту полягає в боротьбі з корупцією економічними методами із застосуванням правосуддя як правозастосовного виду державної діяльності. Механізм такої боротьби полягає у застосуванні цивільної конфіскації до вже так званих «відмитих» активів, в які корупціонер вклав кошти, які раніше були ним набуті злочинним шляхом. З цих підстав стягнення таких активів, як необґрунтовано набутих, здійснюється відповідно до рішення Вищого антикорупційного суду.

Такий вид конфіскації, процесуально-правовий механізм якої закріплено в Цивільному процесуальному кодексі України, викликає серед науковців цілий ряд дискусійних питань. Так М.І. Бажанов зазначає, що інститут конфіскації є покаранням, яке обмежує право приватної власності [19, с. 129]. Н.О. Гуторова та М.І. Панов також вважають конфіскацію покаранням, що суперечить принципу справедливості та рівності, пропонуючи конфіскацію майна замінити штрафами [20, с. 68]. В той же час, Європейський суд з прав людини у справі «Gogitidze and others v. Georgia» слідує позиції, за якою цивільна конфіскація не є мірою покарання [21].

На наш погляд, конфіскацію майна поза кримінальним провадженням можна назвати найефективнішим засобом вилучення доходів, отриманих в наслідок корупційних дій. За оцінками Світового банку розкрадання державних

активів у світі кожного року становить від 1 до 1,6 трлн. доларів [22]. Інститут цивільної конфіскації у сфері визнання необґрунтовано набутих активів та стягнення їх в дохід держави з одного боку підриває економічну складову корупції, а з іншого, повертає державі ті активи, які набуті у незаконний (корупційний) спосіб державними службовцями чи посадовими особами органів місцевого самоврядування.

Сьогодні довіра суспільства до органів державного управління, місцевого самоврядування, судової системи та системи правоохоронних органів знаходяться на доволі низькому рівні. Проблема такої недовіри пов'язана з посиленням корупції на всіх рівнях як державного, так і муніципального управління, і доволі неефективною боротьбою з корупційними проявами з боку правоохоронних органів і безпринципним відношенням до такої боротьби з боку судової системи нашої держави. На цьому фоні інститут цивільної конфіскації щодо необґрунтовано набутих активів та їх стягнення в дохід держави є одним із найбільш дієвих та найефективніших способів боротьби з корупцією, оскільки в такий спосіб «підривається» економічна основа корупції. Всі незаконно набуті активи набувають свого статусу необґрунтованих, якщо їх вартість більше ніж у п'ятсот разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ч. 2 ст. 290 ЦПК України). Суб'єктами таких справ, які розглядаються Вищим антикорупційним судом, є не просто державні службовці, а особи, уповноважені на виконання функцій держави, або місцевого самоврядування. Отже, справи щодо визнання необґрунтовано набутих активів та їх стягнення в дохід держави є надзвичайно важливими, а відтак і актуальними для їх теоретико-прикладного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Підсумки IV з'їзду суддів України. *Вісник Верховного Суду України*. 2000. № 2. С. 2–10.
2. Про незалежність судової влади: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 6. С. 2–6.
3. Виступ В.В. Кривенка на березневих парламентських слуханнях «Про стан здійснення правосуддя в Україні». *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 4. С. 1–14.
4. Ревенко М. Індекс сприйняття корупції: Україна показала одну з кращих динамік у світі за рік. *Юридичний вісник України*. 2024. № 5-6 (1-15 лютого 2024 р.). С. 9.
5. Сущенко В. Чи довіряють українці правовим інститутам? *Юридичний Вісник України*. 2024. № 50-52 (16-31 грудня 2024 р.). С. 30–31.
6. Баганець О. Десятиліття корупції в Україні: побороти чи очолили? Аналіз стану досудового розслідування та судового розгляду порушених кримінальних правопорушень за останні 10 років (2013-2023 р.р.). *Юридичний Вісник України* 2024. № 31-32 (1-15 серпня 2024 р.). С. 21–24.
7. Геращенко А. Корупція в Україні – це наслідок абсолютного «бардака». *Юридичний Вісник України*. 2023. № 28-29. (17-31 липня 2023 р.). С. 3–7.
8. Богатир В. Корупція антикорупціонерів? Про підозри в роботі НАБУ і реальні результати діяльності. *Юридичний Вісник України*. 2024. № 33–34 (16-31 серпня 2024 р.) С. 14–16.
9. У фокусі проблеми корупції (ред. колонка). *Юридичний Вісник України*. 2024. № 14-15 (1-15 квітня 2024 р.). С. 21–22.

10. Дон В. Формування антикорупційного законодавства як прикладу відсутності політичної волі для подолання корупції в Україні. *Юридичний Вісник України*. 2024. № 44–45 (1-15 листопада 2024 р.) С. 20–22.
11. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 року № 356/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.04.2025).
12. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 року № 3206-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text> (дата звернення: 02.04.2025).
13. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 02.04.2025).
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації, незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави, або місячного самоврядування і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31.10.2019 року № 263-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
15. Цивільний процесуальний кодекс України (в редакції від 17.12.2017 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 12.04.2025).
16. Measures against corruption practiced by transnational and other corporations, their intermediaries and other parties involved: Resolution of the UN General Assembly of December 15, 1975, № 3514 (XXX). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/189574?v=pdf> (date of access: 15.04.2025).
17. Практичні заходи боротьби з корупцією: Резолюція 8 Конгресу ООН від 07.09.1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-785/ed199900907#Text> (дата звернення 15.04.2025).
18. Бульдович П. Корупція як «негативний бренд». *Юридичний Вісник України*. 2025. №5. (1-15 березня 2025 р.). С. 18-19.
19. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид. перер. і доп. Київ: Юрінком Інтер. 2005. 544 с.
20. Панов М.І., Гуторова Н.О. Проблеми оптимізації санкцій за фінансові злочини. *Право України*. 2000. № 9 С. 56–58.
21. Case of Gogitidze and others v. Georgia. (Application no. 36862/05) (ECHR, 12 May 2015). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154398> (date of access: 18.04.2025).
22. UNODC and The World Bank «Stolen Asset Recovery (StAR) Initiative: Challenges, Opportunities and Action Plan». June 2007. URL: https://www.unodc.org/pdf/Star_Report.pdf (date of access: 25.04.2025).